

У неділю вранці

Війна шаленіла вже довгих дев'ять років, і ті, хто того літнього ранку зумів би прочитати всі знаки, побачив би, що вирішальне станеться дуже швидко, може, навіть через день-два. Була неділя, і навколо непоказного українського міста Полтави стояли одне проти одного два великих війська — шведське та російське. Вони були, мов два дикі звірі, що завмерли носом до носа, напружено пригнувшись, готові вмент кинутись одне на одного. Російське військо обережно, крок за кроком, наближалося до міста, яке облягли шведи. Тепер російські полки стояли біля Яківців, за якихось п'ять кілометрів від нього. Шведській сторожовій охороні видно було, як завзято працювали росіяни, щоб укріпити свій новий табір. Шведське військо також старанно готувалося до тієї запеклої проби сил. Військові частини, досі розсіяні по українському степу, були стягнені до околиць Полтави й лаштувалися до бою. Дикі звірі стояли, ляскаючи себе хвостами, ладні вчепитися один в одного; ішлося тільки про те, хто, люто пирхаючи, завдасть першого удару.

Протягом минулого тижня дві армії дедалі частіше стикалися одна з одною. Гарячі дні в повняві літа минали в постійних зачіпках. Раз по раз спалахували дрібні бої, що їх переважно починали росіяни. Цей день, 27 червня 1709 року, не був винятком. Уже рано-вранці в розташуванні шведських військ залунали сонні голоси тривоги. Два ескадрони російської кавалерії промчали повз зовнішню варту, вбили кількох солдатів, проникли майже в самий табір і вернулися назад. Невдовзі здебільшого відновився звичайний лад, а оскільки була друга неділя після Зелених свят, то близько десятої години мала початися Служба Божа.

Щодо релігійних справ у шведській армії дотримувалися дуже суворої дисципліни — усі мали ставати до спільної молитви вранці та ввечері і бути присутніми на Службі Божій кожної неділі й кожного свята. Цьому звичаєві надавали великої ваги і відступали від нього тільки у найскрут-

ніших випадках, і то не завжди. Хоч який страхітливий холод стояв тієї суворої зими, хоч багато було таких, що повідморожували ноги й навіть позамерзали на смерть, військо щодня збиралося на молитву під голим небом.

Тієї неділі король Карл XII був присутній на Службі Божій лейб-гвардії. Проповідь виголошував тридцятисемирічний батальйонний священник Андреас Вестерман. Він служив у війську п'ятий рік. Його покликали під королівські прапори 1705 року, десь через шість місяців після одруження. За ці роки, поки він був у поході, дружина і єдиний син померли, залишивши його самотнім. Чоловік, що того ранку правив Службу Божу лейб-гвардійцям, які стояли навколішки, був освічений. Свого часу він захистив дисертацію під вишуканою назвою «*De Adiaphoria in bello, vulgo neutralitate*»¹. Але тепер війна присилувала його занурити руки в брудку і брудну дійсність, дуже далеко від учених роздумів, бучних ювілеїв та інших вишуканих академічних заходів. Рік тому під Головчином він ходив навколо по болоті і причащав умирущих, що криком кричали в баговинні. Минулої зими він великим зусиллям змушував себе відвідувати шпитальні бараки, повні вмирущих і ампутованих, що тхнули гноем і брудом.

Вестерман і його колеги були важливою ланкою в механізмі Каролінської армії. Вони втішали поранених та вмирущих. Вони суворо наглядали за всім побутом вояків і відповідали за дотримання всіх релігійних обрядів. Цих людей можна було зрозуміти, тільки усвідомивши, що всі вони були побожні й релігія була невід'ємною частиною їхнього світогляду; атеїзм у ті часи практично був неможливий. Люди не могли уявити собі світу без Бога. Світ був темний і холодний, а людина — мала й гола, віддана у своїй недосконалої на велику всемогутність Бога. Релігія була дуже важливим засобом впливу на народ і контролю над ним, чи то були селяни, чи солдати. В армії намагалися додавати відваги солдатам і приглушувати їхній страх, прищеплюючи їм різні релігійні постулати, частина яких була просто-таки взірцями чистого фаталізму. Наприклад, штурм ворожої батареї завжди був кривавий і пов'язаний з великими втратами, бо гармати мали високу скорострільність. А солдатам під час такого штурму веліли не шукати захистку від ворожого вогню. Вони повинні були йти випростані, високо піднісши голови, і вважати, що «без Божої волі в солдата не влучить жодна куля, чи він ітима рівно, чи буде пригинатися». Після бою офіцери, мовлячи про полеглих, знову нагадували,

¹ «Про байдужість до війни, по-простацькому нейтралітет» (лат.).

Обряд причащення

що на все була Божа воля. Отже, можна було сподіватися, що той загін у новому бою битиметься так само «хоробро й самовіддано». Похідні священники, такі як Вестерман, відігравали важливу роль у підтримуванні дисципліни і бойового духу серед вояків. Вони були немов поліція, що наглядала за їхньою душею та тілом. Релігійна дисципліна, серед іншого й у формі тієї вранішньої молитви, була однією з ланок дотримання дисципліни взагалі. Солдати молилися Всевишньому, щоб він навчив їх бути вірними королеві і «ревно виконувати все, хоч би що від його імені загадували мені мої командири». Церковні слуги мали відігравати також свою роль і в самій битві. Звичайно вони йшли на поле бою, щоб підбадьорювати свою паству і стежити за нею. Було багато випадків, коли священники гинули в бою, наприклад, коли вони намагалися повернути солдатів, що відступали, назад під кулі й гарматний вогонь.

Сувора церковна дисципліна в армії стане зрозуміліша, коли ми усвідомимо, що всі ці люди були твердо переконані в тому, що Бог безпосередньо впливає на успіхи у війні. В одному статуті піхоти було чітко зазначено, що «оскільки все благословіння походить від Всевишнього,

то його величне, святе ім'я треба шанувати». Отже, із Всевишнім треба бути в добрих стосунках.

Більшість людей у війську були широко переконані, що Бог справді стояв на їхньому боці, і це засвідчувала ціла низка перемог, яких досягли шведи, відколи добрих дев'ять років тому вибухнула ця війна. Щиросерді вочевидь бачили, що Боже благословіння шведської зброї було не бездумним підбадьорливим вигуком якогось небесного глядача, — навпаки, вважалося, що багато перемог на полі бою протягом минулих років досягнуто завдяки безпосередньому Божому втручанням. Коли військо висідало на берег у Зеландії, розбурхане море під поглядом короля стихло; під Нарвою Бог послав мокрий сніг, який саме вирішальної хвилини сховав від ворога шведів, що рушили в наступ; уся ризикована переправа через Двіну відбулася так дивовижно вдало, що її напевне провадила неземна рука; у битві під Саладом вища сила спрямувала вогонь російських гармат не туди, куди треба; під Фрауштадтом знов-таки сніг дуже доречно засліплював очі ворогам і припинився, ніби за помахом чарівної палички, коли шведські батальйони вдерлися на ворожі позиції; навіть вважали, що до перемог біля П'юг'яйоки та біля Варти Всевишній доклав своїх рук. Думати так і вбачати в усьому нез'ясовному чи нібито випадковому Боже втручання для людини доіндустріальної доби було звичайною річчю. Ці ідеї активно насаджувало також вище керівництво. А з казальниць і під час похідних відправ священникам, таким як Вестерман, веліли трубитися на весь світ, що шведів підтримує Бог і що вони — його вибраний народ та його знаряддя. Це була не тільки гра для галерійної публіки, навіть король був твердо переконаний, що то правда. Шведські вояки, наче сини Ізраїлеві, були наставлені на землі на те, щоб карати відступників і грішників. На побиття заслуговували негідні, безбожні державці, які починали війну без справедливого приводу. Щоб довести таку вибраність, удавалися й до містичного штукарства зі словами. Один священник доводив у своєму ескадроні, що шведи — це новочасні ізраїльтяни, бо коли прочитати навпаки слово Ассур (Ізраїлів ворог Ассирія), то виходило Русса!

Отож шведських вояків споряджали в біблійний обладунок, що мав додавати їм не тільки завзяття в бою і впевненості в перемозі, а й твердості у ставленні до ворога. Лютеранська ортодоксальність, що надягла на Швецію гамівну сорочку Старого Заповіту, проголошувала думки та ідеї, які відразу втовкмачували в голови солдатів. Важливим лейтмотивом проповідей були кара і помста, і над батальйонами, що стояли навколішки, гриміла заповідь не виявляти жодної поблажливості, бо